

Uwagi wstępne

*Niech mówi ogień, powietrze, woda.
Niech mówią pustynie, summy, zorze polarne.
Język mój obraca się w podniebieniu podniebnym.*

A. Kamieńska, *Ż, Słowo*, 19–20

Wśród tekstów literackich podejmujących tematykę *sacrum* poezja zajmuje szczególne miejsce. Dzieje się tak z kilku powodów. Po pierwsze, w ostatnich latach znacząco wzrosła liczba utworów sytuujących się w kręgu nurtu religijnego i metafizycznego, co można tłumaczyć między innymi tym, że wielu kapłanów zaczęło próbować swoich sił w tworzeniu tekstów artystycznych, zwłaszcza lirycznych. Po drugie, w aspekcie genologicznym obszar badań nad obecnością kategorii *sacrum* w tekstach poetyckich jest najbardziej rozwinięty, a sam termin *poezja religijna* zyskał swoje trwałe miejsce (mimo problemów z określeniem jego zakresu znaczeniowego) w świadomości nie tylko samych twórców, ale także czytelników i krytyków literatury. Przede wszystkim o atrakcyjności, jeśli można użyć tego określenia, formy poetyckiej w przekazie treści religijnych decyduje jej język. Pozwala on bowiem na wyrażanie tych znaczeń, które, ze względu na przynależność do przestrzeni transcendentnej, wydają się być niemożliwe do zwerbalizowania. Słowo poetyckie charakteryzuje się szczególną nośnością oraz siłą oddziaływania na wyobraźnię odbiorcy. Służy artyście jako narzędzie do wyrażania tych treści, których nie można przekazać za pomocą istniejących już jednostek językowych i ich tradycyjnych połączeń. Mając do dyspozycji struktury symboliczne swojego języka, poeta musi z jednej strony bazować na wiedzy ujętym w język, z drugiej zaś wychodzić od kulturowo zinterpretowanego obrazu świata, zawierającego się w znaczeniach leksemów, w ukształtowaniu grup (pól) semantycznych, wreszcie – w określonych kategoriach gramatycznych.

Głównym celem, który sobie stawiam w tej pracy, jest próba językowego oraz kulturowego opisu obrazu sakralnych aspektów żywiołów: ziemi, wody, ognia i powietrza. Jako materiał badawczy posłużyły mi teksty poetyckie Janusza Stanisława Pasierba, Karola Wojtyły/Jana Pawła II, Anny Kamieńskiej oraz

Zbigniewa Jankowskiego. Wybór tych właśnie autorów był podyktowany kilkoma względami. Ważną rolę odegrał tutaj czynnik metodologiczny, gdyż utwory tych poetów, niezwykle wyraziste, stanowią doskonały materiał analityczny, szczególnie podatny na zabiegi zmierzające do uchwycenia mechanizmów konstytuowania się i funkcjonowania kategorii religijnych w tekście. Trzeba również podkreślić, że obecność motywów związanych z żywiołami jest w tych tekstach bardzo wyraźna. W wielu wypadkach odwołania do pojęć dotyczących ziemi, ognia, wody i powietrza należy uznać za realizację przemyślanej strategii, której celem jest organizacja określonej przestrzeni poetyckiej, skoncentrowanej wokół wartości transcendentnych. Działania te istotnie wpływają na wartość interpretacyjną badanych wierszy oraz dodatkowo czynią ten materiał bardzo atrakcyjnym badawczo, zwłaszcza że do tej pory nie powstało żadne opracowanie podejmujące tego rodzaju problematykę.

Takie zestawienie autorów pozwala także na pokazanie zróżnicowanych wersji *sacrum* i rozmaitych realizacji tych samych wartości na określonym poziomie artystycznym. Fakt, że wśród wybranych poetów znajdują się zarówno osoby duchowne, jak też świeckie, jest również znaczący – świadomie bowiem nie różnicuję analizowanych utworów poetyckich ze względu na pełnioną przez ich autorów funkcję w Kościele (stąd też rezygnuję z używania terminu *poezja kapłańska*). Wreszcie – każdego z wyróżnionych przeze mnie twórców należy niewątpliwie uznać za pisarską osobowość, zasługującą na odrębne omówienie. Autorzy ci doczekali się już znacznej liczby opracowań. Wśród publikacji monograficznych zdecydowana większość ma charakter krytycznoliteracki bądź teologiczny, stosunkowo mało powstało natomiast do tej pory całościowych ujęć językoznawczych¹. Grupa tych ostatnich z kolei najczęściej poświęcona jest jednemu tylko autorowi, jako nieliczne można wymienić prace porównawcze w tym zakresie. Dlatego niewątpliwie warto poszerzać i pogłębiać badania nad tą problematyką, uwzględniając nowe perspektywy i metody analiz.

Jednocześnie należy podkreślić, że wybór takiego materiału badawczego, jakim jest poezja religijna, wprowadza pewne problemy metodologiczne. Usytuowanie prowadzonych rozważań i analiz w jednym tylko, określonym nurcie badawczym sprawia pewne trudności. Za nadrzędną uznaję w tym opracowaniu metodologię kognitywną oraz lingwistykę kulturową. Jednak rodzaj analizowanych utworów, a także odwoływanie się do samego pojęcia *sacrum*, które jest bardzo szerokie i złożone, wymogły uwzględnienie w opisie także innych perspektyw: literaturoznawczej, teologicznej i kulturowej. To z kolei przesądziło o interdyscyplinarnym charakterze tej pracy. Uważam bowiem, że niezwykle trudno byłoby mówić o kategorii *sacrum* w ramach koncepcji nawiązującej do czterech żywiołów wyłącznie w ujęciu językoznawczym, bez odwoływania się

¹ Szczegółową literaturę przedmiotu w tym zakresie podaję w dalszych częściach pracy.

do bardzo istotnych w tym zakresie kontekstów, zwłaszcza kulturowych. Stąd analiza językowych obrazów żywiołów (ziemi, ognia, wody i powietrza) w kontekście obecnego w nich *sacrum* została wzbogacona o wiedzę dotyczącą mitów i symboli w kulturze w ogóle oraz w szczególności w tradycji chrześcijańskiej, a także historycznoliterackiej. Natomiast w interpretacjach wierszy odpowiedni nacisk został położony na wyszukanie związku między konwencjonalnymi cechami znaczeniowymi użytych słów (poprzez odwoływanie się do ich definicji leksykograficznych) a ich jednostkowymi realizacjami, wzbogaconymi o oryginalne konotacje tekstowe. Kreatywność w tym zakresie ujawnia się bowiem zarówno na poziomie intensyfikowania już istniejących składników, jak też na pogłębianiu ich sensów poprzez aktualizację nowych odcieni znaczeniowych oraz towarzyszących im asocjacji.

Książka została podzielona na trzy części. W pierwszym rozdziale omówiono najistotniejsze zagadnienia związane z metodologią kognitywną oraz lingwistyką kulturową, takie jak: językowy obraz świata, wartościowanie, kategoryzowanie i profilowanie w tekście oraz – szczególnie istotny w kontekście całej pracy – problem konotacji tekstowych i definicji otwartej. Rozdział drugi został poświęcony kategorii *sacrum*, zaprezentowanej w trzech zasadniczych perspektywach: kulturowej, którą należałoby uznać tutaj za prymarną, oraz literaturoznawczej i językoznawczej. Jednocześnie podjęto kwestie dotyczące kryteriów sakralności dzieła literackiego i statusu poezji religijnej, a także problematycznego wątku związanego z wyodrębnianiem osobnego nurtu poezji kapłańskiej. Przedmiotem uwagi stały się również zagadnienia odnoszące się do przejawów kategorii *sacrum* w języku, czyli do języka religijnego oraz jego tekstowych wyznaczników. Rozdział trzeci tej książki – najobszerniejszy – zawiera analizę tekstów poetyckich Janusza Stanisława Pasierba, Karola Wojtyły/Jana Pawła II, Anny Kamieńskiej oraz Zbigniewa Jankowskiego. Koncepcję tej części pracy wyznacza tematyka dotycząca czterech żywiołów: ziemi, wody, ognia i powietrza. Pojęcia te, ze względu na bardzo długą tradycję kulturową oraz trwałe zakorzenienie w ogólnej świadomości, są niezwykle nośne semantycznie i chętnie wykorzystywane przez artystów. Sięgnęli po nie również wymienieni autorzy, czyniąc z nich swoiste słowa klucze, przywołujące określone ciągi skojarzeniowe. Te łańcuchy asocjacyjne, układając się w pewną całość, służą z kolei tworzeniu określonych wyobrażeń łączących się z pojęciem *sacrum*. Analizie poddane więc zostały zarówno skonwencjonalizowane, utrwalone znaczenia przypisane poszczególnym żywiołom (i to stanowi punkt wyjścia do dalszych rozważań), jak też znaczenia wtórne, wyodrębnione na podstawie konotacji tekstowych oraz szerszego kontekstu teologicznego, historycznoliterackiego i kulturowego. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że kolejność studiów poszczególnych autorów w rozdziale analitycznym pracy nie jest przypadkowa. Wynika ona bezpośrednio z pewnych dysproporcji związanych z obecnością elementów

żywiółów w twórczości wybranych przeze mnie poetów. Janusz Stanisław Pasięba stał się bohaterem czterech fragmentów analitycznych, ponieważ w swoich tekstach poetyckich odwołuje się do wszystkich żywiołów – ziemi, ognia, wody i powietrza. Z kolei utwory Karola Wojtyły/Jana Pawła II oraz Anny Kamieńskiej pojawiają się w kontekście trzech żywiołów, choć w wypadku każdego autora są to inne żywioły. Natomiast wiersze Zbigniewa Jankowskiego zostały przywołane tylko w kontekście wody. Trzeba dodać, że układ ten znajduje odzwierciedlenie również w porządku nazwisk znajdujących się w podtytule książki.

Pracę zamyka krótkie podsumowanie, w którym omówiono sposoby kształtowania i uobecniania się kategorii *sacrum* w perspektywie czterech żywiołów zarówno w ujęciu jednostkowym, w odniesieniu do poszczególnych autorów, jak też bardziej ogólnym, wskazującym na pewne mechanizmy w konstytuowaniu się świętości w tekstach poetyckich.

* * *

W pracy nad tą książką mogłam liczyć na wsparcie i życzliwość wielu osób.

Szczególnie serdecznie chciałabym podziękować Pani Recenzent, Profesor Annie Kozłowskiej za wnikliwą lekturę oraz wszystkie cenne uwagi i wskazówki, które zostały w tej rozprawie uwzględnione.

Słowa wdzięczności kieruję również w stronę Pana Profesora Stanisława Mikołajczaka, który przed laty zainspirował mnie do podjęcia badań nad językiem religijnym w jego odmianie artystycznej, oraz Pani Profesor Małgorzaty Rybki, z którą rozpoczynałam swoją przygodę z językiem religijnym, pisząc wiele wspólnych prac poświęconych obecności kategorii *sacrum* w rozmaitych typach tekstów, nie tylko poetyckich.

Pragnę także podziękować Pani Profesor Marii Borejszo oraz Pani Profesor Małgorzacie Rutkiewicz-Hanczewskiej, Pani Profesor Ewie Kaptur i dr Izabeli Rutkowskiej, które w trakcie czytania fragmentów tej książki zechciały podzielić się ze mną swoimi bardzo cennymi uwagami i spostrzeżeniami.

Spośród wielu bliskich mi osób, które przyczyniły się do powstania tej pracy, w sposób szczególny chciałabym wyróżnić mojego męża Tomasza oraz dzieci, Jagodę i Michała. Zawsze mogłam liczyć na ich wsparcie i życzliwość, zwłaszcza w najtrudniejszych chwilach, kiedy pojawiały się wątpliwości i rozterki, nie tylko naukowe. Zdaję sobie sprawę, że żadne słowa nie są w stanie oddać tutaj mojej wdzięczności, dlatego podziękuję w sposób symboliczny i szczególnie zarazem, dedykując tę książkę właśnie im – Tomaszowi, Jagodzie i Michałowi.